

ATATÜRK'ÜN YAKIN BÖLGESEL ÜLKELERLE OLAN DIŞ SİYASETİNİN ÖZELLİKLERİ*

Yard. Doç Fatma ÜREKLİ**

Bugün dünyanın siyasî ve ekonomik ilişkilerine bakıldığında, bölgesel ilişkilerin ön plânda olduğu dikkati çekmektedir. Bu ilişkiler kurulurken önce siyasî ilişkilere ağırlık verildiği ve daha sonra ise ekonomik ve kültürel ilişkilerin ön plâna çıkmaya başladığı dikkati çekmektedir. Buna en bariz misal olarak bugünkü Avrupa Birliğini gösterebiliriz. Bilindiği gibi Avrupa ülkeleri İkinci Dünya Savaşı'nı takiben siyasî bakımdan aralarında anlaşma yoluna gitmişler ve daha sonra bu siyasî anlaşmalar, onları ekonomik ve kültürel iş birliğine doğru götürmüştür. Bugün ise bu iş birliği artık onları bir birliğe ulaştırmış gözükmektedir.¹ Buna benzer bir iş birliğini başta Amerika olmak üzere Kanada ve Meksika'nın bir araya gelerek kurduğu NAFTA (North American Free Trade Agreement) adlı kuruluşta görmek mümkündür. Aynı şekilde bugün başta Japonya olmak üzere Uzak Doğu ülkelerinin bir araya gelerek kurdukları Asya Pasifik Ülkeleri Ekonomik İş Birliği (Asia Pacific Economic Cooperation - APEC)ne de işaret etmek lâzımdır.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere dünya ülkelerinin özellikle XX. yüzyıldan itibaren bir iş birliğine giderken, daha çok bölgesel ilişkilere önem verdikleri ve kurulan ilişkilerin temelde bölgesel bir özellik gösterdiği görülmektedir. Bu durum ülkeler arasında siyasî ve ekonomik bakımdan bölgesel ilişkilerin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Bu bölgesel siyasî ve ekonomik ilişkilere bakıldığında, o dönemdeki liderlerin veya siyasî kadroların uzak görüşlülüğünün oldukça önemli olduğunu belirtmek icap etmektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurtuluş Mücadelesi'nin adı olan Millî Mücadele esnasında² ve sonrasında bu mücadelenin lideri olan ATATÜRK'ün dış siyasetine de bakıldığında bu özellikleri görmek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal ATATÜRK, ömrünün büyük bir kısmını askerî cephelerde geçirmiş bir lider idi. Ancak o, cephelerde bulunduğu esnada dahi, bölgesel iş birliğine gitmenin, ülkesi ile komşu devletlerin menfaatine olacağına

* Bu yazı, Kırgız - Rus Slav Üniversitesinin Türkoloji Merkezi tarafından 21 Nisan 2003 tarihinde düzenlenen "Turetskaya Respublika: Znaçimiye Epizodu Obşestvenno-Politiçeskoy İstorii" adlı panele "Osobennosti Bneşney Politiki Ataturka v Otnoşenii Sosednih Stran" başlığı ile sunulan Rusça tebliğin Türkçesidir.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.

¹ Avrupa Birliği üzerine pek çok araştırma ve incelemenin yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu birliğin siyasî, ekonomik şartları ve hedefleri hakkında bazı genel değerlendirmeler için bk. Stephen George; *Politics and Policy in the European Union*, Oxford University Press, 1997.

² Millî Mücadele'nin safhaları hakkında şüphesiz yegâne kaynağın Atatürk'ün Nutuk adlı eseri teşkil etmektedir. (I-II, Ankara, 1962, III, İstanbul, 1973.) Bu mücadelenin kronolojik safhaları hakkında ayrıca bk. Gotthard Jaeschke; *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922), Ankara, 1970.

inanmakta idi. O dönemin şartları içerisinde, bu iş birliğinin ve bu konudaki teşebbüslerin daha çok siyasî ve askerî ağırlıkta olduğunu belirtmek lâzımdır. Bu şekilde yakın bölge ülkeleri arasında siyasî ve askerî iş birliği sağlandıkça ve bu konudaki ilişkiler arttıkça buna paralel olarak ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişeceği tabiidir.

Nitekim tarihî süreç içerisinde 100 Yıl (1339 - 1453) ve 30 Yıl (1618 - 1648) Savaşları adıyla bilinen savaşlarda³ ve hatta Birinci Dünya Savaşı (1914 - 1918) ve İkinci Dünya Savaşı (1939 - 1945) esnasında bloklaşan ve birbirleriyle savaşan Avrupa ülkeleri, savaş sonrasında önce aralarında siyasî ve askerî konularda antlaşma yoluna gitmişlerdir. Bu bloklaşmalar neticesinde doğu - batı zıddiyetinin açık bir şekilde ortaya çıkması, batı ülkeleri arasındaki eski düşmanlıkların bir tarafa bırakılmasında ve eski rakiplerin birbirlerine daha fazla yaklaşmasında önemli bir rol oynadı. Böylece birbirine yakın ülkeler arasında ekonomik ve kültürel ilişkiler ön plâna çıkmaya başlamıştır. Avrupa Ekonomik Birliğinin de böyle bir ilişkiler süreci içerisinde doğmaya başladığı belirtilmelidir.

Bu hususlara paralel olarak, daha Anadolu'da Millî Mücadele devam ederken 2 Aralık 1920'de Ermeni Hükûmeti ile Gümrü adıyla bilinen bir antlaşma yapılmış ve böylece Türkiye'nin kuzeydoğu sınırları tespit edilmişti. Bunun yanında bir komşusu olmamakla beraber, doğulu devletler içinde ilk ve yakın ilişkiler Afganistan ile kurulmuştur. İki devlet arasında 1 Mart 1921'de bir ahitname (sözleşme) imzalanmış ve bu sözleşme ile her iki ülkenin, aralarındaki kültürel ve manevî bağları sürdürcekleri, birbirlerinin bağımsızlığına saygı gösterecekleri ve doğu uluslarının yönetim biçimlerini belirlemede özgür oldukları vurgulanmıştır.

Bunu takiben o dönemlerde ATATÜRK'ün bölgesel iş birliğine gittiği ve anlaşma yaptığı ülkelerin en önemlisi şüphesiz Rusya idi. 16 Mart 1921'de "Türkiye - Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" adı yapılan bu anlaşmanın en önemli özelliği, her iki taraftan birinin tanımadığı devletler arası bir anlaşmayı diğerinin de tanımayacak olması ve Karadeniz ile Boğazların uluslararası ticarete açılması için aralarında bir anlaşma zemini aramaya başlamış olmalarıdır. Bu anlaşma ile Rusya yeni Türk Devleti'nin millî sınırlarını tanımış, aynı zamanda Rusya ile olan kuzey ve doğu sınırları kesin hatlarıyla belirlenmiştir. Böylece bu antlaşma ile Türkiye ve Sovyet Rusya arasında dayanışma, dostluk ve iş birliği dönemi başlamış oluyordu.

Rusya ile yapılan bu antlaşmadan sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni en çok uğraştıran ve zorlayan Musul meselesinde,⁴ İngiltere'nin ve Milletler Cemiyetinin tutumu, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne; Avrupa devletleri arasında meydana gelen bloklaşmalar da Sovyetler Birliği'ni Türkiye'ye daha

³ Avrupa ülkelerinin Orta Çağlardan itibaren siyasî ilişkileri hakkındaki özlü bilgi ve değerlendirmeler için bk. Kemal Beydilli, "Avrupa", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.IV, s.135-151.

⁴ Musul meselesi ile ilgili bk. Mim Kemal Öke, *Kerkük - Musul Dosyası*, İstanbul, 1991.

çok yaklaştırmıştı. Bunun sonucunda da 17 Aralık 1925'te Paris'te "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzalandı. İki tarafın çıkarları göz önünde tutularak yapılan bu antlaşmadan sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında siyasî ve ekonomik ilişkiler daha da gelişme yoluna girmiştir.

Bu durumun bir sonucu olarak iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için başlatılan görüşmeler sonunda 11 Mart 1927'de Ankara'da "Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmayla iki ülke arasındaki ticaret hacminde bir artma meydana gelmiştir. Bunun yansıması olarak ise iki devlet, uluslararası ilişkiler alanında birbirlerini desteklemeye devam etmişlerdir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasî ilişkiler, 1928'den itibaren, uluslararası gelişmelere göre yön almaya başlamıştır. 27 Ağustos 1928'de saldırı savaşını yasaklayan Kellogg Paketi imzalanınca, Türkiye ve Sovyetler Birliği de buna katılmışlardır. Sovyetler, o günün gergin ortamında bu konuda daha da ileri giderek, paktın Doğu Avrupa ülkeleri arasında da bir an önce yürürlüğe girmesini sağlamak amacıyla 9 Şubat 1929'da Moskova'da Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile Litvinof Protokolü'nü imzalamışlardır. Bu protokole 1 Nisan 1929'da Türkiye de katılmıştır. Türkiye'nin bu protokole katılması, Türkiye ile Sovyetler'in daha da yakınlaşmasını sağlamıştır.⁵

Türkiye'nin ATATÜRK döneminde Rusya ile yaptığı bu bölgesel iş birliğini, diğer komşu ülkelerle de yapmaya özen gösterdiği görülmektedir. Bu cümleden olarak Türkiye ile İran arasında, sınır bölgelerinde güvenliğin sağlanması ve olayların önlenmesini amaçlayan bir "Güvenlik ve Dostluk Antlaşması", 22 Nisan 1926'da imzalanmıştır. Daha sonra 23 Ocak 1932'de Tahran'da "Türk - İran Sınır Hattının Tayini" imzalanarak, Türkiye - İran sınır meselesi kesin şekilde çözümlenmiştir. Sınır meselesinin halledilmesinden sonra, Türkiye - İran ilişkileri olumlu yönde gelişmeye başlamıştır. Bunun üzerine iki ülke arasında 5 Kasım 1932'de Ankara'da "Dostluk Antlaşması" ve yine aynı gün "Türkiye ile İran arasında Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İş Birliği Antlaşması" imzalanmıştır. Bu tarihlerden itibaren Türkiye - İran ilişkileri karşılıklı dostluk anlayışı içine girmiştir.

Bu arada daha önce bir sözleşme imzalanılan Afganistan ile 25 Mayıs 1928'de Türk ve Afgan Dostluk ve İş Birliği Antlaşması imzalanmış ve böylece iki ülke arasındaki siyasî ve kültürel yakınlaşmalar bir gelişme göstermiştir.

⁵ Millî Mücadele dönemi Türk - Sovyet ilişkileri hakkında genel olarak bk. Stefanos Yerasimos; *Türk - Sovyet İlişkileri, Ekim Devrimi'nden Millî Mücadele'ye*, İstanbul, 1979. Millî Mücadele esnasında ve sonrasında Rusya ile yapılan sözleşmeler veya antlaşmaların metinleri birçok araştırmada yer almaktadır. Meselâ bk. İsmail Soysal; *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I (1920 - 1945)*, Ankara, 1983, s.32-38, 264-272. Rifat Uçarol; *Siyasî Tarih (1789 - 1999)*, İstanbul 2000, s.565-567.

Bunu takip eden yıllarda İtalya'nın Orta Doğu'daki istek ve arzularını açıkça ortaya koyması, Türkiye'nin doğusunda yer alan komşu ülkelerle yakın ilişkilerde bulunmasına sebep olmuş ve 1937'de Irak ile, 7 Nisan 1937'de Mısır ile bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu arada İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ile, bölgesel iş birliğine ve dayanışmaya daha da önem verilmiş ve Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında Tahran'da Sadabad Paketi adıyla bir saldırmazlık antlaşması imzalamıştır.⁶

Türkiye, ATATÜRK döneminde doğu ve kuzey komşularıyla yakın bir bölgesel iş birliğine girerken, batı ile ilişkilerine de her zaman önem vermiştir. Bu amaçla Balkan devletleri ile uzun süreden beri kesilmiş olan ilişkilerini yeniden kurmak için, ikili dostluk antlaşmaları yapmıştır. Bunlar: Ankara'da 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan ve 28 Ekim 1925'te Yugoslavya ve 1930'da Yunanistan ile imzalanan dostluk antlaşmaları idi. Böylece Türkiye'nin yaptığı bu ikili anlaşmalarla Türkiye aracılığı ile beş balkan devleti dolaylı olarak anlaşmış oluyordu. Daha sonra Balkanlar'da sürekli barışı sağlamak amacıyla 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Antantı kurulmuştur.⁷ Buna göre katılan bu devletler Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak garanti ediyorlardı.

Türkiye, Balkan Antantı ile Balkanlar'daki statükonun, dolayısıyla barışın korunmasına yardımcı, aynı zamanda Balkan devletleri dışından gelebilecek tehlikelere karşı bir engel koymuş oluyordu. ATATÜRK, bu antantın kurulmasından sonra daima bunun güçlenmesi için çalışmış ve bu konuda düşüncelerini çeşitli vesilelerle açıklamıştır. Aynı zamanda bu antlaşmaya girmemiş olan diğer Balkan devletlerine telkinlerde bulunmuştur. Bu sıralarda Yunan Başvekili Venizelos, Türk - Yunan ilişkilerinde ve Yakın Doğu'da barışın sağlanmasındaki büyük çaba ve katkılarından dolayı Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ü Nobel Barış Ödülü için aday göstermiştir.

Balkan Antantı'na katılan ülkeler, kuruluşundan itibaren çeşitli alanlarda müşterek hareket etmişlerdir. Nitekim, 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, Milletler Cemiyetinin aldığı zorlayıcı ekonomik önlemlere, antanta üye dört ülke birlikte katılmıştır. 1936 Montreux Konferansı'nda⁸ Boğazlar statüsünün Türkiye lehine değiştirilmesinde, Antant üyeleri aynı dayanışma politikasını izlemişlerdir.

ATATÜRK'ün gerek Millî Mücadele esnasında gerekse Millî Mücadele sonrasında yakın bölge ülkeleriyle iş birliğine giderken, önemli bazı temel hususları göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Bunlardan en başta

⁶ Soysal; s.582-587.

⁷ a.g.e.; s.447-463. *Balkan Antantı hakkında ayrıca bk. Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paketi; Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.*

⁸ *Bu konferans İsviçre'nin Montreux şehrinde toplandıği için bu adla antlaşma imzalanmıştır. Montreux Boğazlar Konferansı ve antlaşma metni hakkında geniş bilgi için bk. Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler; Çev. Seha L. Meray - Osman Olcay, Ankara, 1976.*

geleni doğuda veya batıda, önce o ülkelerle bire bir anlaşma yaptıktan ve aradaki ilişkilerin sıcak bir atmosfer içine girmesinden sonra ülkelerin hepsi ile birlikte bir antlaşma yapmak yoluna gitmesidir. O dönem içinde hatta bugün de düşünüldüğünde, bunun en akılcı siyaset ve ileri görüşlülük olduğunu söylememiz lâzımdır. ATATÜRK, önce başlangıçta birbirleriyle problemleri olan komşu ülkelerin hepsini bir araya getirmenin çok güç olacağını biliyordu. Bunun için önce ülkelerle bire bir anlaşma yapılmak yoluna gidilmesini ve sonra o ülkelerin tamamının bir araya getirilmesini sağlamıştır. Bunu ATATÜRK'ün yakın bölge komşularıyla ilişkilerinin en temel özelliği olarak söyleyebiliriz. Bugün dünyanın en hareketli ve karışık yerlerinin Orta Doğu ve Balkanlar olduğu düşünülecek olursa, ATATÜRK'ün temellerini attığı bölgesel iş birliğinin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Ancak ATATÜRK yakın bölge ülkeleri ve diğer ülkeler arasında barışın sağlıklı ve sürekli olabilmesi için önemli bir hususa işaret etmiştir: O da ulusları teşkil eden toplumların her kesiminin refah seviyesini yükseltecek milletler arası tedbirlerin alınması yanında, onların kin, düşmanlık ve açgözlülüğten uzaklaşacak şekilde eğitilmesini sağlamaktı. Onun böyle bir düşüncede olması, "Yurtta sulh, cihanda sulh." prensibinin nasıl uygulanacağını da bir modelini bize vermektedir.

Bu cümleden olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1990 yılında temellerini attığı başta Rusya ve Türkiye olmak üzere Karadeniz'e komşu olan 11 civarında ülkenin katıldığı ve şüphesiz bölge ülkelerinin siyasî ilişkilerinin ve refah seviyesinin yükseltilmesine önemli katkısı olacak olan "Karadeniz Ekonomik İş Birliği (KEİ)nin⁹ daha da ileri götürülmesi icap etmektedir.

⁹ Karadeniz Ekonomik İş Birliği hakkında bk. Şükrü Elekdağ; "Karadeniz Ekonomik İş Birliği", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, İstanbul, 1992, s.204 vd.